Janusz Mariański, *Socjologia moralności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, ss. 519.

Zachodzące w procesie modernizacji szybkie zmiany społeczne powodują osłabienie struktur społecznych, które były nośnikami tradycyjnie pojmowanej moralności. Jej miejsce zajmuje pluralizm systemów aksjologicznych. Moralność straciła swą dawną funkcję integrującą i legitymizującą struktury społeczne, dlatego można spotkać się z poglądem, że w nowoczesnym społeczeństwie staje się ona właściwie zbędna. Współczesny rozwój społeczny otwiera przed człowiekiem niespotykane wcześniej możliwości i zmusza go do nieustannego dokonywania wyborów, z których wiele ma wymiar moralny. Pojawia się coraz więcej pytań, na które tradycyjna etyka nie daje odpowiedzi. Brak oparcia w ogólnie uznawanych kryteriach wartościowania moralnego powoduje dezorientację jednostki, dlatego coraz częściej pojawiają się wezwania do dyskusji na temat standardów moralnych oraz moralnej odpowiedzialności. Zainteresowanie tematyką moralną nie ogranicza się tylko do rozważań nauk normatywnych. Społeczny wymiar moralności staje się coraz częściej obiektem badań nauk społecznych, a problematyka moralna poruszana jest w pozanaukowych dyskursach w różnych sferach codziennego życia: w polityce, nauce, a coraz częściej również w sferze gospodarki.

Dziedziną, która zajmuje się badaniem społecznego wymiaru moralności, jest socjologia moralności. Jej przedmiotem jest społeczne konstruowanie moralności, jej funkcjonowanie w społeczeństwie w relacji z innymi sferami życia społecznego, natomiast poza zasięgiem jej badań pozostaje kwestia jej genezy oraz istoty. Socjologia moralności opisuje, jak ewoluuje moralność w poszczególnych epokach i kulturach, próbuje też określić, jakie wartości i normy obowiązują niezależnie od miejsca i czasu, jakie natomiast ulegają zmianom.

W Polsce problematyka socjologii moralności po okresie rozkwitu tej dyscypliny w latach sześćdziesiątych XX wieku jest obecnie poruszana stosunkowo rzadko i prawie wyłącznie w ra-

mach badań empirycznych, natomiast coraz bardziej odczuwalny jest brak publikacji z dziedziny teorii socjologii moralności. Od dłuższego czasu na rynku polskim brakowało opracowania, które w sposób syntetyczny przedstawiałoby najważniejsze problemy badawcze socjologii moralności, dotychczasowe osiągnięcia teoretyczne i metodologię tej dziedziny wiedzy. Odpowiedzią na zapotrzebowanie w tej dziedzinie jest książka Janusza Mariańskiego *Socjologia moralności*, która przedstawia główne zagadnienia tej subdyscypliny socjologicznej, jej dotychczasowy rozwój, współczesne zadania i rolę, jaką odgrywa w odniesieniu do innych nauk o moralności, a także, co bardzo istotne, wyniki najważniejszych badań empirycznych nad społecznym wymiarem moralności w Polsce.

Rozdział pierwszy książki ukazuje historię głównych etapów rozwoju socjologii moralności od jej początków w XVIII wieku aż po dzień dzisiejszy. Omówione zostają najpierw poglądy autorów zagranicznych, którzy wywarli najbardziej znaczący wpływ na rozwój tej dziedziny nauki, w szczególności tych, których dokonania stanowią punkt odniesienia dla współczesnych badaczy zajmujących się problematyką moralną. Następnie przedstawione zostają poglądy polskich socjologów, którzy w swoich publikacjach zajmowali się tą tematyką. Szczególnie dużo uwagi poświęca Autor pracom M. Ossowskiej, które stanowią znaczący wkład w rozwój socjologii moralności, między innymi dzięki temu, że akcentuje ona potrzebę opisowego, wolnego od wartościowań badania moralności i wskazuje na różnorodność czynników kształtujących moralność. W rozdziale tym na uwagę zasługuje między innymi ciekawa analiza problematyki moralnej w pismach postmodernistów, ukazująca, w jaki sposób ich stosunek do wartości wywiera wpływ na świat wartości ludzi epoki nowoczesności. Autor zwraca uwagę na procesy prowadzące do ukonstytuowania się socjologii moralności jako osobnej dyscypliny socjologicznej, a więc jej stopniowe oddzielanie się od filozofii i ewolucję w stronę nauki empirycznej, zajmującej się badaniem i opisywaniem zjawisk, a nie ich filozoficzną interpretacją.

J. Mariański zauważa, że rozmaite dotychczas formułowane definicje socjologii moralności nie określają precyzyjnie problematyki tej dziedziny. W rozdziale drugim podejmuje więc próbę określenia socjologii moralności jako nauki empirycznej, omawiając poszczególne grupy problemów składających się na

przedmiot jej badań i tworzących poszczególne jej działy. Bada ona więc świadomość moralną, zachowania moralne, wartości i normy moralne funkcjonujące w społeczeństwie, zajmuje się też badaniami porównawczymi kultur w zakresie życia moralnego. Analiza obszarów problemowych socjologii moralności prowadzi Autora do sformułowania własnej definicji tej dyscypliny, która w szczegółowy sposób określa jej istotę i przedmiot badań. Następnie obszernie omawiane są metody socjologii moralności. J. Mariański ocenia ich przydatność w zależności od problemu badawczego i wskazuje na trudności, jakie mogą się pojawić w trakcie badań przekonań i zachowań moralnych. Jedną z nich jest problem aksjologicznej neutralności socjologii moralności. Zachowanie takiej neutralności w badaniach dotyczących zjawisk moralnych jest niezwykle trudne, a według niektórych badaczy nawet niemożliwe. Już samo określenie tego, jakie zjawiska składają się na moralność, a także formułowanie związanych z nią pojęć i założeń teoretycznych, dokonują się pod wpływem pewnych założeń aksjologicznych. Socjolog musi być świadomy tych założeń i odróżniać własne podstawy wartościowania od faktów empirycznych. W przeciwnym razie reprezentowany przez niego system wartości będzie wpływał na zniekształcenie wyników badań empirycznych.

Rozdział trzeci ukazuje miejsce socjologii moralności wśród innych nauk o moralności. Przedstawia najważniejsze założenia pozaetycznych dyscyplin naukowych zajmujących się tą tematyką, a także charakteryzuje normatywne nauki o moralności. Autor zwraca przy tym szczególną uwagę na punkty styczne, wzajemne wpływy oraz możliwości współpracy między socjologią a innymi dyscyplinami badającymi poszczególne aspekty moralności. Wskazuje na powiązanie socjologii moralności z socjologią religii, która nie ogranicza się tylko do badania praktyk religijnych, lecz jej ważny obszar badawczy stanowią przejawy życia moralnego związane z wpływem wiary na postawy i zachowania w sferze codzienności.

Kolejny rozdział poświęcony jest moralności jako przedmiotowi badań socjologicznych. J. Mariański przedstawia różne jej definicje oraz modele badań. Analizuje scenariusze rozwoju moralności w nowoczesnym społeczeństwie – od sekularyzacji moralności, czyli odchodzenia od religijnie uzasadnianych wartości i norm, poprzez indywidualizację moralności, transformację wartości, aż do możliwego odrodzenia moralnego w duchu

chrześcijańskim lub poza kontekstem religijnym. Wskazuje, że te różne zjawiska, choć tak odmienne, mogą występować jednocześnie, ponieważ przemiany moralności nie mają charakteru linearnego, lecz wielokierunkowy.

Rozdział piąty zawiera analizę poszczególnych komponentów moralności, a więc ocen, norm i wartości moralnych. Socjolog lubelski zwraca uwagę na niespójność kryteriów ocen moralnych u różnych autorów i proponuje własną listę właściwości ocen moralnych. Opisuje różne rodzaje norm i systemów normatywnych oraz rolę, jaką odgrywają w życiu społecznym i jednostkowym. Wskazuje na sensotwórczą oraz integracyjną rolę wartości w życiu społecznym, na ich odmienność kulturową oraz przekształcenia, jakim ulegają w toku przemian historyczno-społecznych, przypominając o tym, że w nowoczesnym, pluralistycznym społeczeństwie istnieje wiele systemów normatywnych, z których żaden nie uzyskuje akceptacji ogólnospołecznej. Swój wywód ilustruje danymi z badań socjologicznych, ukazujących kondycję moralną społeczeństwa polskiego.

W rozdziale szóstym przedstawione są społeczne uwarunkowania moralności. Zależy ona od czynników historycznych, społecznych i kulturowych, a przekształcenia struktur społecznych powodują również przemiany w sferze moralności. Autor stara się odpowiedzieć na pytanie, jaką rolę w procesie kształtowania życia moralnego odgrywają współcześnie rodzina, grupy rówieśnicze, środki społecznego przekazu oraz religia. Na szczególną uwagę zasługują tu rozważania na temat zmian modelu i funkcji rodziny w społeczeństwach tradycyjnych oraz nowoczesnych, a także refleksje poświęcone moralności młodzieży. Autor przytacza wyniki badań empirycznych przeczące dość rozpowszechnionemu przekonaniu o malejącym wpływie środowiska rodzinnego na kształtowanie przekonań i postaw moralnych. Wnikliwie analizuje też różnorodne formy powiązań między religią a moralnością.

Rozdział siódmy poświęcony jest różnym typologiom moralności: psychologicznym, socjologicznym i z zakresu teologii moralnej. Uwzględnione zostały również typologie odnoszące się do społeczeństwa polskiego i przedstawione wyniki psychologicznych badań empirycznych dotyczących rozwoju moralnego młodzieży i dorosłych w Polsce. Typologie moralności pozwalają spojrzeć z różnych punktów widzenia na zmiany systemów wartości dokonujące się pod wpływem modernizacji

społecznej, umożliwiają interpretację zjawisk życia moralnego i dostrzeżenie pewnych prawidłowości w obrazie życia moralnego społeczeństwa czy określonej grupy społecznej.

Książka J. Mariańskiego stanowi obszerne kompendium wiedzy z dziedziny socjologii moralności i udaną próbę systematyzacji jej twierdzeń. Ukazuje w sposób całościowy obecny stan rozwoju socjologii moralności, a więc dotychczasowe osiągnięcia tej dziedziny wiedzy – zarówno teoretyczne, jak i wyniki badań empirycznych. Mimo to nie ma charakteru wykładu, autor nie narzuca czytelnikowi własnej koncepcji socjologii moralności, lecz przedstawiając różne poglądy, czasem bardzo rozbieżne, stara się nakłonić do refleksji, do poszukiwania własnych rozwiązań, do współpracy raczej niż biernego odbioru. Stara się być czytelnikowi pomocny w jego własnych poszukiwaniach, wskazując na obszary badawcze, którym dotychczas poświęcano zbyt mało uwagi i kierunki, w których powinna rozwijać się socjologia moralności. Zwraca uwagę na to, że jest ona dyscypliną, której nie poświęca się takiej uwagi, na jaką ze względu na przedmiot swoich badań zasługuje. Większość socjologów zajmujących się tą tematyką czyni to przy okazji innych badań, prowadzonych np. w dziedzinie socjologii religii, niewielu jest natomiast takich, którzy zbadanie moralności obierają za swój główny cel badawczy. Tymczasem moralność stanowi sferę życia społecznego wywierającą bardzo istotny wpływ na kształtowanie się relacji międzyludzkich i dlatego w obrębie socjologii problematyka ta powinna zajmować poczesne miejsce.

Autorowi zależy na tym, aby socjologia moralności uzyskała należny jej status wśród innych subdyscyplin socjologicznych. Dlatego stara się uwolnić ją od balastu związanych z nią stereotypów i uprzedzeń. W sposób szczegółowy przedstawia wszystkie zastrzeżenia podnoszone w stosunku do tej dziedziny wiedzy – od zarzutów socjologizmu aż do semantycznych negatywnych skojarzeń związanych ze słowem „moralność". Tendencja niektórych przedstawicieli socjologii moralności do socjologizmu etycznego, czyli sprowadzania moralności tylko do jej wymiaru społecznego, przy jednoczesnym odrzucaniu jej innych możliwych źródeł, jak Bóg czy natura człowieka, stała się w dużej mierze przyczyną dystansowania się od tej dziedziny wiedzy wielu badaczy, dla których takie redukcjonistyczne ujęcie było nie do przyjęcia. J. Mariański podkreśla, że socjologia moralności z założenia bada moralność tylko w określonym

aspekcie, a więc w kontekście społecznym, ale nie powinna redukować jej do faktu jedynie społecznego, ponieważ moralność odnosi się nie tylko do społeczeństwa, lecz zawsze również do człowieka jako twórcy i uczestnika życia społecznego. Dlatego wszelkie badania poświęcone tej problematyce muszą uwzględniać osobę ludzką i społeczeństwo jako dwie podstawy moralności.

Autor opowiada się konsekwentnie za uprawianiem personalistycznej socjologii moralności. Jego zdaniem specyfika tej dziedziny sprawia, że nie może ona uniknąć odwoływania się do pewnych założeń filozoficznych. W związku z tym za punkt odniesienia i podstawę teoretyczną socjologii moralności należy przyjąć tezę o godności osobowej człowieka. W kulturze zachodniej, ukształtowanej pod wpływem chrześcijaństwa, osoba ludzka jest wartością nadrzędną, a uznanie tego faktu jest warunkiem rozumienia zjawisk moralnych. Wszędzie tam, gdzie człowiek wchodzi w relację z drugim człowiekiem, pojawia się pytanie o jakość tej relacji, o jej zgodność lub sprzeczność z godnością drugiej osoby, i to właśnie stanowi wymiar moralny. Dlatego moralność może zmieniać swoje funkcje społeczne, ale wbrew przekonaniom wielu nie zanika, odnosi się bowiem do godności osobowej człowieka, która jest niezbywalną wartością, trwającą w obliczu wszelkich przemian społecznych.

J. Mariański ukazuje, jakie konkretne znaczenie dla innych nauk mogą mieć badania prowadzone w ramach socjologii moralności i jakie perspektywy dalszego rozwoju ma przed sobą ta dziedzina wiedzy. Wyniki badań empirycznych mogą dostarczyć naukom normatywnym, w szczególności etyce, materiału empirycznego zawierającego cenne informacje na temat wpływu czynników społecznych na moralność. W wyniku rozwoju społecznego pojawiają się nowe dylematy moralne, wobec których tradycyjne systemy etyczne są bezradne. Stwarza to nierzadko konieczność modyfikacji dotychczasowych norm moralnych. Socjologia pozwala zrozumieć przemiany w moralności i odróżnić normy, które powinny pozostać niezmienne, od tych, które w zmienionych warunkach społecznych mogą czy nawet powinny ulec zmianie.

Z uprawianiem socjologii moralności związane są liczne trudności, ponieważ zarówno jej teoria, jak i metodologia znajdują się dopiero w fazie rozwoju. Budowanie teorii socjologii moralności jest utrudnione przez to, że z punktu widzenia so-

cjologii moralność nie ma charakteru statycznego, lecz dynamiczny, podlega nieustannym zmianom, a w różnych fazach społecznego rozwoju i w odmiennych kulturach obowiązują odmienne zasady moralne. Uzasadnione jest więc mówienie o pluralizmie moralności w różnych kontekstach społeczno-kulturowych i historycznych. Socjolog ma za zadanie ukazać tę różnorodność, nie może więc wychodzić z założenia, że istnieje jedna powszechnie obowiązująca moralność, nie powinien też, bez względu na swoje osobiste przekonania, formułować postulatów moralnych. Przedmiot badań socjologii moralności jest trudny do zoperacjonalizowania, ponieważ już samo pojęcie moralności jest niejednoznaczne, a poza tym nie jest ona zinstytucjonalizowana w tym samym stopniu, co np. religia, nie są z nią też związane formalnie określone role społeczne.

J. Mariański ostrzega przed przesadnym akcentowaniem roli czynników społecznych w kształtowaniu moralności, ponieważ może to prowadzić do socjologizmu. Z kolei niedocenianie roli tych czynników prowadzi do psychologizmu czy też biologizmu. Kolejnym zagrożeniem jest dogmatyzm etyczny. Częste jest odchodzenie od badań analityczno-deskryptywnych, od opisu faktów moralnych na rzecz ich oceniania i wartościowania, a więc wkraczanie w dziedzinę etyki normatywnej. J. Mariański wielokrotnie podkreśla różnicę między empirycznymi a normatywnymi naukami o moralności. Polemizuje zarówno z poglądami tych, którzy uważają, że cała moralność ogranicza się do tego, co można zbadać metodami socjologicznymi, jak również z tymi, którzy postrzegają socjologię moralności jako część normatywnych nauk o moralności.

Autor pragnie zachęcić innych do współpracy w dziedzinie socjologii moralności. Temu celowi służy z pewnością obszerna (ponad 700 pozycji) bibliografia, odsyłająca czytelnika do literatury przedmiotu i dająca możliwość samodzielnego kontynuowania studiów nad wybranymi zagadnieniami z tej dziedziny. Zestawienie takiej bibliografii już samo w sobie stanowi bardzo istotny wkład w usystematyzowanie wiedzy z dziedziny socjologii moralności, zważywszy, iż publikacje poświęcone wyłącznie tej tematyce należą do rzadkości, a dotyczące tej problematyki rozważania teoretyczne, wyniki badań empirycznych oraz materiały historyczne znajdują się w różnych, niekiedy trudno dostępnych, polskich oraz obcojęzycznych opracowaniach socjologicznych, historycznych, w pracach z dziedziny

etyki i antropologii kultury, teorii prawa, pedagogiki i psychologii. J. Mariański przedstawia również szczegółowo obecny stan rozwoju socjologii moralności w Polsce, czemu służą między innymi krótkie omówienia niedawno opublikowanych prac z tej dziedziny.

Recenzowana książka stanowi ważne wprowadzenie do dyskusji teoretycznej i inspirację do dalszych badań empirycznych. Należy mieć nadzieję, że zapoczątkuje ona systematyczne i prowadzone na szeroką skalę badania nad moralnością, w szczególności nad przemianami, jakie zaszły w społeczeństwie polskim na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci. Zainteresuje ona z pewnością nie tylko studentów oraz profesjonalnych socjologów, lecz również wszystkich tych, którzy interesują się problematyką antropologiczną i społecznymi uwarunkowaniami ludzkiej moralności.

Agnieszka Zduniak